

Het denkproces meemaken

Idee en macht. In hoeverre is het mogelijk met ideeën te overtuigen, in hoeverre heb je daar macht voor nodig?

Ideeën zijn ontzettend belangrijk. Alléén daarmee kunnen veranderingen tot stand komen. Aan de andere kant kan dat niet zó maar, die ideeën moeten ook als het ware eerst overtuigingskracht krijgen en de mensen overtuigen vóór die veranderingen aangebracht kunnen worden. Wij menen zelf als partij soms te veel dat wij goede ideeën hebben bedacht, die we dan vervolgens proberen uit te voeren, zonder dat we ons realiseren dat anderen, die daar minder over nagedacht hebben, er ook veel minder in zien. En niet van mening zullen veranderen, zolang ze niet zelf dat denkproces hebben meegemaakt.

Kan je daar een voorbeeld van geven?

In het algemeen denk ik dat de manier waarop we in de afgelopen tijd binnen het kabinet hebben gefunctioneerd, verband houdt met dat probleem. We hebben wel allerlei dingen geprobeerd, maar we hebben aan de communicatie naar buiten wat dat betreft niet zo veel gedaan. Mede hierdoor zijn de moeilijkheden gekomen. De fractie is niet helemaal meegenomen in ideeën die door het kabinet werden ontwikkeld, de partij is onvoldoende meegenomen met de ideeën die in de fractie werden ontwikkeld, en zo heeft er aan die overtuigingskracht, het overbrengen van de ideeën voor zover we die probeerden uit te voeren, duidelijk wat ontbroken.

Landsbelang en politieke feeling

Je zei net: naar de fractie toe, naar buiten toe. Ook in het kabinet, voor zover de staatssecretarissen op verschillende momenten aan het kabinetsbe- raad hebben deelgenomen?

Iedereen was met zijn eigen dingen bezig, maar het gezamenlijk dragen van een aantal punten, die we toch in het verkiezingsprogramma ook hadden vastgelegd, dat is er gewoon niet van gekomen. Je kunt over je houding natuurlijk heen en weer praten. Jan heeft ook op het laatste congres gezegd: 'Ik heb me in de eerste plaats minister van Economische Zaken en vice-premier gevoeld.' Dat betekent dus een identificeren met het landsbelang. Vanuit zijn positie gezien heeft hij aan de ene kant ook wel gelijk, maar aan de andere kant betekent dat tegelijkertijd niet een identi-

ficatie met de gezamenlijkheid van de D'66-optiek in het kabinet.

Het landsbelang heeft natuurlijk allerlei definities.

Ja, maar er is natuurlijk wel een zekere spanning tussen in het algemeen het landsbelang dienen en het kijken of ook de ideeën van waaruit je specifiek de zaak benadert voldoende duidelijk zijn en voldoende overkomen. Als andere groeperingen, dat is dan zowel de PvdA als het CDA, wèl die gezamenlijkheid vanuit hun kant benadrukken en profileren, dan is het gewoon niet goed, en ook niet in het landsbelang, als de D'66-optiek daar onvoldoende apart uitkomt. Wat onderscheidt ons dan van de invalshoek van de anderen? De gedachte dat we meer naar dat lange-termijnperspectief moeten, dat we meer zicht hebben of zicht proberen te krijgen, niet op wat morgen beter moet gebeuren, maar wat er op langere termijn moet gebeuren. Daarom zijn we ook wetenschappelijker als het ware, daarom zijn we een ideeënpartij. Het is natuurlijk ontzettend moeilijk die invalshoek goed voor het voetlicht te brengen. Dat leidt er eigenlijk toe dat iedereen wat individualistischer, wat onafhankelijker, want dat zijn we ook, gaat opereren. En ik denk dat dat een van de oorzaken is waarom het ook fout gelopen is.

Is dat nu typisch het omgaan met macht vanuit een partij? Ik denk dat er in de partij twee groepen zijn. Een groep, waar ik dan Laurens Jan Brinkhorst toe reken, Wim Dik, Henk Zeevalking ook, die veel meer oog hebben voor het machtsstreven. Er is een andere groep, die dat veel minder heeft.

Ik weet niet precies of je die groepen kunt onderscheiden. Het is duidelijk dat als je belangrijke ideeën hebt, dat je daarmee veel kan doen. Van de andere kant bereik je met ideeën alléén toch onvoldoende. Je moet tegelijkertijd zorgen dat je draagvlak hebt voor die ideeën. En dat betekent dat je wel degelijk begrip moet hebben voor die machtsstructuren, voor de manier waarop dat werkt.

Ik heb weinig ministerraden meegemaakt en ik heb ook in het kabinet niet erg veel gezien, dat daar als het ware als partij werd opgetreden. De ministers kunnen daar denk ik veel beter over praten dan ik. Ik heb toch wel enkele situaties meegemaakt waarvan ik dacht, daar gaat het nou typisch om een belangrijk punt voor een D'66-minister, vergeleken met een belangrijk punt voor een CDA-minister. Je zag dan dat, min of meer automatisch en naar mijn idee uit een soort politieke feeling, de CDA-ministers de rijen sloten.

Er is ook een reden gelegen in de aard van de ministerraad. Ik zei net dat wij vaak lange-termijnbeleid voor ogen hebben. In de ministerraad komt datgene aan de orde wat de verschillende ministers daarin opbrengen. Het is natuurlijk niet echt ingesteld op lange-termijnbeleid. De problemen op korte termijn waren overigens ook zo overheersend, dat het buitengewoon moeilijk was om daar iets aan lange-termijnbeleid te gaan doen. Aan de andere kant is het onze kracht natuurlijk wel om dat per-

spectief in het oog te houden. Dat moet ook in een beleid wel tot uitdrukking kunnen komen, en dat dan, als je daar stukken voor maakt, in de ministerraad wel aan de orde komen. Dat hangt voor een belangrijk gedeelte van de voorzitter af. Deze voorzitter had duidelijk minder belangstelling voor bijvoorbeeld het bespreken van het werk van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid dan de vorige, om het zo maar eens te zeggen. Mij valt dat, als oud-lid van de WRR natuurlijk extra op. Dat hebben we op verschillende manieren wel gemerkt. Wat dat betreft is de voorzitter belangrijk. Aan de andere kant, als Den Uyl een werkgelegenheidsplan wil voorbereiden, waarbij je je kunt afvragen of het op de lange termijn helpt of niet, dan is dat natuurlijk een discussie die in de ministerraad gevoerd moet kunnen worden.

Bestuurbaarheid en ministerraad

Die vraag naar het kabinet, het functioneren van het kabinet, is natuurlijk ook wel een vraag over bestuurbaarheid. Ik bedoel, het kabinet staat toch centraal in de bestuurbaarheid van het land.

Wat echt slecht werkt is de afweging van de politieke prioriteiten, en hoe dat praktisch verdeeld wordt over de departementen. De ministers worden vaak woordvoerder van hun departementen. Het politieke besluitvormingsproces over bezuinigen wordt voor een belangrijke mate door het ministerie van Financiën bepaald. Dat gaat kijken waar geld te halen is, waar er gesneden kan worden. Daarmee worden voldongen feiten gesteld. Een stelsel van politieke prioriteiten, een goede organisatie, op basis waarvan dat gebeurt, functioneert praktisch niet.

Hoe het anders moet? Het is buitengewoon moeilijk. Kernkabinetten zullen misschien helpen, maar dat is lang niet altijd zeker. Kijk, wat wel te wensen zou zijn, is dat ministers en staatssecretarissen minder met allerlei uitvoerende bezigheden opgezadeld worden en meer beleidsmatig bezig zijn. Meer nadruk op een duidelijk actieprogramma van het kabinet leggen (dus niet het regeerakkoord, maar concretisering ervan), dat ook een keuze van prioriteiten inhoudt en een bewaking van de voortgang. De ministerraad heeft ook weinig mogelijkheden om eenmaal genomen beslissingen te controleren op de uitvoering. De minister-president heeft toch eigenlijk geen enkele 'grip' op de uitvoering van het kabinetsbeleid. Als hij echt iets belangrijk vindt dan is het zeer moeilijk de hoofdlijn van het beleid te blijven sturen. Dat wordt overgelaten aan de individuele kabinetsleden. Structureel is het niet aanwezig. Een over-dosis inzet als premier Den Uyl indertijd had, werkt misschien even. Maar er is geen enkele echte voortgangscontrole. Op een aantal hoofdpunten zou de minister-president meer moeten kunnen doen om dit te bevorderen. Er is nu eigenlijk niemand die echt boven de sfeer van de individuele departementen uitstijgt, het programma bewaakt, de invalshoek helder houdt.

Komt dat niet omdat er in Nederland altijd coalitiekabinetten zijn?

Het gekke is dat ministers meer vanuit een departement dan vanuit een partij-invalshoek werken. Dat spreekt de veronderstelling tegen dat het aan de coalitie-structuur ligt. Dat was in het kabinet-Van Agt II zo, hoewel natuurlijk niet op het moment van de politieke breuk, in het interim-kabinet eveneens, en naar ik heb begrepen in vroegere kabinetten ook. Je hoeft maar aan de tegenstelling Andriessen-Albeda te denken.

Somber over de bestuurbaarheid?

Nou, niet geweldig optimistisch. We moeten aan de andere kant wel de realiteit in het oog houden. Je moet niet het verlangen hebben het land te kunnen sturen in een richting, wanneer er in de samenleving onvoldoende duidelijkheid bestaat waar het heen moet gaan. Je kan niet van een regering verwachten dat ze een duidelijk beleid voert, wanneer er grote meningsverschillen over essentiële zaken bestaan. Anders gezegd: bestuurbaarheid op zichzelf is niet altijd goed. Een krachtig bestuur in een samenleving die sterk verdeeld is zou best verkeerd kunnen uitpakken.

Maar het gaat er nu om dat, waar men het wél eens is, daar waar de richting vaststaat, dan lukt het nog niet, door de vele advies-, overleg- en administratieve procedures, de oogkleppenmentaliteit op ministeries en in de Kamer. Een andere zijde is dat ik vind dat een regering verplicht is om op langere termijn te denken en visies te ontvouwen. Een kabinet-Van Agt-Wiegel is wat dat betreft een soort voortmodderen geweest, reageren op de aktie van elke dag. Van Agt II was te verdeeld om dat zelfs nog te kunnen. Dat is niet de manier. Regeren, lijkt mij, is kijken waar we naar toe gaan als de problemen zich ontwikkelen zoals we nu taxeren, wat zich in de toekomst kan voordoen, hoe daarop te anticiperen.

Dan kom ik op de ideeën die nodig zijn om dat te kunnen. Die ideeën moet je inzichtelijk maken, uitleggen waarom het nodig is bepaalde maatregelen te nemen.

Heb je in de strijd om je eigen visie in stukken neer te leggen veel moeten incasseren?

Dat valt wel mee, maar je kan natuurlijk nooit ongeschonden zaken afleveren. Ik vind dat bijvoorbeeld de Nota Gevangeniswezen het resultaat is van wat ik zelf voel als D'66-denken: vanuit een samenhangende visie een idee proberen te geven van wat je op langere termijn met het beleid moet. Op veel terreinen waarmee ik bezig was, vond ik het onthullend dat de inzichten, ook wetenschappelijke inzichten, die al veel langer gemeengoed zijn in de universitaire wereld, toch vaak in het beleid niet doorklinken. Wat je weet over de effecten van detentie op het gedrag van de mensen, en dat is best veel langzamerhand, dat moet je omzetten in beleid. Dat gebeurt eigenlijk buitengewoon weinig. Dat gold voor de vreemdelingenzaken nog veel meer. Je kan voor de hand liggende conclusies trekken als je wat zaken op een rijtje zet. Inconsequenties, niet

logische dingen in het lopende beleid, dat soort zaken gaan gewoon door. Men neemt vaak te weinig de tijd het beleid ter discussie te stellen. In de Nota Gevangeniswezen heb ik meer in willen gaan op de grondslagen van het strafrecht, en wat de consequenties zijn voor het beleid, dan vroeger gebeurd is. Dat vind ik plezierig. Ik beschouw het niet als m'n grootste verdienste, want dat kan je niet zeggen van één jaar. Daarin haal je te weinig te voorschijn om over verdienste te spreken.

Inwerken kost tijd?

Ik ben jurist en heb vroeger ook op Justitie gewerkt, maar daarmee is alles gezegd. Gevangeniswezen en vreemdelingenzaken waren mij onbekend en tegen de tijd dat je het in de vingers hebt ben je weer weg. Wetgeving daarentegen kende ik goed en daarvan had ik van De Ruiter een deel overgenomen.

Bij kindbescherming, gevangeniswezen, vreemdelingenzaken, gaat het allemaal om groepen aan de onderkant van de samenleving, mensen die in een moeilijke positie zitten. Dan gaat het er voor mij om dat het beleid er niet is om het beleid, de regel niet om de regel, maar steeds om de mensen voor wie dat allemaal gecreëerd is. In de manier van hanteren van die regels en de manier van uitvoering moet je dat laten doorwerken. Op het terrein van de vreemdelingenzaken is dat redelijk gelukt. Iedere nodeloze hardheid en hardvochtigheid bij de uitvoering moet je vermijden, je moet het een menselijk gezicht geven. En daarin verschillen partijen. Er zijn weinig grote emotionele en aandacht trekkende problemen geweest, en dat was met mevrouw Haars, mijn voorgangster, wel anders. Die was dáárdoor ook veel bekender. Ik heb ook nooit gezegd: het is de regel en daarom moet het. Dat is gewoon te weinig als motivering. Je moet het hoe en waarom uitleggen, eventuele andere wegen zoeken. Daarin moet je je principieel verdiepen. Zo vind ik het ergerlijk dat beslissingen in vreemdelingenzaken zo lang duren. Als je iemand het land uit wil hebben, dan moet je niet te lang onzekerheid laten bestaan. Wat dat betreft trof ik een wanhopige situatie aan. Het gaat niet aan om iemand die hier geboren is, jarenlang opgegroeid, ineens na b.v. drie jaar te zeggen 'je had hier eigenlijk niet mogen zijn'. Dat is een ingreep, daarbij moet je je realiseren dat de bureaucratie niet boven de mens mag gaan. Bij individuele beslissingen moet dat doorklinken. Het is voor de verhouding tussen minderheden en autochtone bevolking slecht dat er over dit soort zaken veel ophef wordt gemaakt. Dat tast de harmonie aan.

Janmaat en tolerantie

Uit een onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau blijkt dat verschillen in tolerantie t.o.v. buitenlanders per politieke voorkeur sterk verschilt. Onder D'66-kiezers is die tolerantie het grootst. Hoe verklaar je dat?

Er is drie keer een D'66-staatssecretaris op deze post geweest. Glastra van

Loon, Zeevalking en ik. Maar dat is niet de oorzaak natuurlijk, wellicht ook geen toeval. Tolerantie is bij D'66-ers groot omdat ik denk dat het samenhangt met het gevoel dat je andere individuen in hun waarde moet laten. Anderen ook hun plaats gunnen, dat is een aspect ervan. Het is verder niet populair en men is er in Nederland nogal inconsequent in. Het vreemdelingenbeleid wordt weliswaar breed ondersteund, over beperking in de toelating is men het eens. Als er echter iemand in een zielige positie zit, dan zie je uit geheel verschillende partijen mensen zich inspannen voor dit kind, die familie, die niemand kwaad doet enz. De kritiek richt zich nooit op je omdat je zo soepel bent, altijd op een moeilijk geval dat je te streng zou behandelen. Maar ondertussen is er een heel griezelige onderstroom, waarvan Janmaat dan de exponent is, die eigenlijk heel anders denkt over het vreemdelingenbeleid. Die vindt dat je lang niet streng genoeg bent. Ik kreeg veel brieven ten gunste van mensen die ik toe moest laten, of als ik dat gedaan had, uit waardering. Heel zelden kreeg ik een boze brief als iemand was toegelaten, of instemming na uitzetting. Een paradoxaal beeld, maar de tolerantie is zeker geen gemeengoed.

De wetgeving-taak is voor een deel in de formatie naar jou overgeheveld. Dat was een wens van de Tweede-Kamerfractie, om de portefeuille wat meer politieke inhoud te geven, want anders heb je eigenlijk alleen maar de controversiële elementen van Justitie in je beleid. Wetgeving is overigens typisch iets dat jaren duurt. Er is weinig van gekomen, afgezien van dat wetsontwerp op de Privacy. Ik ben vroeger secretaris van de voorbereidende commissie geweest, dus dat was heel aardig. Daarnaast een noodwetje voor tijdelijke privacy-bescherming, wijziging van de adoptie, maar nog niet afgerond, en Algemene Regels van Bestuursrecht.

In deze interviews valt mij tot nu toe op dat D'66-bewindslieden positief over hun ambtenaren zijn. Wijst dat op gouvernementeel denken?
Och, wat is gouvernementeel denken? Op zichzelf bevatte het programma van D'66 op mijn terrein geen grootse punten. De algemene uitgangspunten inspireren je wel. Het gaat om individuele mensen, dat is het liberale er in. Wat ideeën betreft en het brengen van samenhang in het beleid, daarin vind ik dat ik meer heb gedaan dan mijn voorganger. Daarin heb je invloed op je ambtenaren en ontmoet je soms moeilijkheden. Een enkele keer zijn er heel concrete dingen geweest die men buiten mij om heeft willen regelen, dat merk je dan ineens. En voorkomt het voor de volgende keer. Wanneer je een goede verstandhouding met de ambtenaren hebt, en hen weet te inspireren, zijn zij een enorme steun.

Hebben de bezuinigingen een verlamme invloed gehad op het beleid?
In zoverre verlamme dat je met je beleid voor de toekomst altijd moet uitgaan van minder geld, terwijl er nog zo veel te verbeteren valt. Ikzelf heb nog voor de verkorting van vreemdelingenprocedures iets losgekree-

gen, De Ruiter voor het gevangeniswezen. Hij heeft gezegd dat als er geen geld kwam om het structurele tekort van celruimte op te lossen, het werkelijk vastliep. Dat doet het nu dus ook onder dit kabinet.

Hoe was de samenwerking met De Ruiter?

Bepaald heel goed. Wij hebben veel gezamenlijk gedaan. Dat is ook een voorwaarde om goed te werken, vind ik. Iets anders is de positie van een staatssecretaris. Die is in allerlei opzichten lastig. Het belangrijkste probleem is dat je geen stem hebt in het kabinet, dat wel de geldmiddelen voor jouw beleid vaststelt. En er zijn onderdelen van beleid van andere departementen, die diep ingrijpen op jouw werk, zonder dat je veel kan uitrichten. Dat is wel eens frustrerend. Hoe sterker je interdepartementaal moet opereren, hoe lastiger het is als je staatssecretaris bent. Ineke Lambers kan je er alles van vertellen. Dat gold voor mij minder, mede omdat ik met De Ruiter op één lijn zat.

Brugfunctie en strohalm

Moet een partij als D'66 een gematigd element van een linkse beweging zijn of een voortrekker van een rechtse, gesteld in beide gevallen dat de partij in de Kamer groot genoeg is?

Ik voel mij toch duidelijk meer verwant met de PvdA dan met enige andere partij. Wat dat betreft zou ik met een PvdA/D'66-kabinet best uit de voeten kunnen. Het is nu niet zo realistisch, dat besef ik. Het is niet zo dat we tussen PvdA en CDA inzaten. Onze invalshoek is in een aantal gevallen duidelijk een andere. In sommige gevallen zijn we progressiever dan de PvdA. Wij hebben een aantal uitgangspunten die ons een zelfstandige positie geven. Onafhankelijker van belangen, van geestesstromingen, dat is mede onze identiteit. We staan niet ergens tussen, we staan ergens anders. De potentiële machtspositie in een CDA/PvdA/D'66 kabinet heeft kennelijk niet gewerkt. Ik ben het er zeer mee eens dat wij in de huidige situatie niet aan een kabinet-Lubbers meedoen, hoewel ik niet voor alle eeuwigheid kan spreken. Mijn verwantschap met de PvdA geef ik al aan, en dat speelt dan mee. Stromingen in CDA en VVD zijn te statisch, te weinig op ontwikkeling gericht.

Het kabinet-Den Uyl wilde iets, had het gevoel dat er iets beter moest. Vond je dat terug bij het kabinet Van Agt-Wiegel of bij het kabinet-Lubbers? Daarmee kunnen wij ons als partij slecht identificeren. Ik heb wel altijd ongelukkig gevonden dat we met formele posities, als 'strategie-resoluties' zijn gaan werken. Je zegt je eigen ideeën niet maar je komt met blokkades die in ons staatsrechtelijk systeem niet goed werken. We blijven dan ook veel te lang discussiëren over formaliteiten uit het verleden, en verdoezen de inhoud en dat waar het om gaat.

Het gaat erom dat je na de verkiezingen vaststelt op welke basis je regeert. Dan is het om de redenen die ik aangaf niet waarschijnlijk dat je

met CDA en VVD regeert. Bindende congressuitspraken hebben met het oog op bestuurbaarheid en onderhandeling een moeizaam en contra-productief effect.

Het is toch de laatste strohalm van de vernieuwing van het staatsrechtelijk denken: duidelijkheid vóór de verkiezingen als onderdeel van blokvorming, schaduwkabinet etc?

Dat was in die situatie ook goed om duidelijkheid te scheppen. Maar als niet op een behoorlijke manier langs die weg meerderheden te verwerven zijn, zoals bleek, dan moet je die ideeën heroverwegen. Het heeft niet goed gewerkt. In 1981, bij onze grote winst, blijkt uit onderzoek dat de blokkade nauwelijks relevant is geweest voor de kiezer. Ik denk dat wij de rol moeten vervullen van de partij die in staat is dát percentage kiezers in het centrum te kunnen overhalen progressief te stemmen, dat van belang is om de totale machtsverhouding te doen omslaan. Dat is in 1981 gebeurd.

Is het grote verlies te herleiden op de deelname aan het interim-kabinet?

Dat grote verlies was al langer aan de gang. Maar ik denk ook, achteraf gezien, dat het politiek gesproken uit oogpunt van machtsvorming toch niet goed is geweest. Dat is zeker achteraf praten, want ik heb erbij gezeten, en ik was het er mee eens.

Het hoofdidee dat wij daarbij hadden, en in elk geval had ik dat zelf, was dat de bestuurbaarheid van het land een belangrijk item zou worden bij de verkiezingen. Een partij die er niet tegen op zou zien maatregelen te nemen, ook impopulaire, zou indruk maken. In de tweede plaats, om in die periode nog iets te doen, duidelijk te maken dat we bezig waren dingen te doen die nodig waren.

Op beide punten hebben we ongelijk gekregen. Het punt van de bestuurbaarheid heeft geen duidelijke rol gespeeld, ook omdat de PvdA na de breuk zich heel anders is gaan gedragen. In die zin zit er iets onrechtvaardigs in, zo voel ik dat tenminste, dat de partij die in een kabinet het toch buitengewoon moeilijk maakt om tot besluitvorming te komen, nadat het kabinet valt zijn houding vervangt door een heel andere benadering. En het is die benadering waarop de kiezers ze hebben beoordeeld: de gematigde, uit het kabinet gezette partij, die het toch zo goed met het land voor heeft, 'kijk maar naar het reële verkiezingsprogramma'. De andere veronderstelling, dat we nog veel konden uitrichten in die maanden, is veel te optimistisch geweest. Met de posten die wij kregen, met name Binnenlandse Zaken, was zoveel pijn verbonden, het was onvermijdelijk dat dat gevolg zou hebben, hoe goed de man ook was die dat moest doen.

Een schimmig concept

Hoe waren je contacten met de Tweede-Kamerfractie?

Goed. Ik vond dat die nieuwe fractie goed functioneerde. Ik heb gepro-

beerd de banden sterk aan te houden en geloof dat het wel redelijk gelukt is. Met de mensen die op mijn gebied optraden, liep het goed. Ik vind wel dat tussen de fractie en de kabinetsfractie, en tussen de kabinetsfractie onderling onvoldoende samenwerking is geweest. Er is onvoldoende geprobeerd elkaar op wezenlijke punten te vinden. Er is een nodeloos uit elkaar groeien ontstaan. Individualisme en gebrek aan tradities. We willen vaak ook ieder z'n eigen ruimte laten. Ik wist ook niet hoe die verhoudingen lagen, ik kende dat van tevoren niet. Maar als je regelmatig benaderd wordt door andere partijen die vragen wat je vindt als ze een bepaalde motie zouden indienen, dan valt het al snel op als je partijgenoten dat niet of nauwelijks doen.

Daar is wel verandering in gekomen. Maar er is nooit een principiële lijn gekozen, er is een schimmig concept van dualisme gehanteerd. Je moet gewoon afspreken hoe je handelt. Bepaalde vormen van samenwerking zijn gewoon nodig om je te handhaven. Het betekent dat je nooit een grote partij zal worden, omdat je het behoud van de macht en de individuele offers die er voor gebracht moeten worden, niet zwaar genoeg laat wegen. Nou goed, het zij zo. Voor zo'n kleinere partij met ons soort benadering is óók plaats.

Hoe vond jij de verwickelingen rond het lijsttrekkerschap?

Jan Terlouw op de vierde plaats gezet in het interne kiessysteem is op een foute manier uitgelegd. Iedereen die iets weet van dit soort procedures kan je uitleggen dat als je aan de 2e, 3e enz. stem zo'n groot gewicht geeft, dat het niet zegt dat de hoogste uit die stemming ook als partijleider wordt gewenst. Dat merk je toch ook uit de lijsten: Jan had verreweg de meeste eerste plaatsen. Maar omdat de verdere volgorde er óók uit moet komen gaan allerlei andere elementen spelen: plaatselijke wensen, de gedachte 'hij haalt het toch wel', ook doelbewust níet noemen van kansrijken etc. Het is gewoon een verkeerd stelsysteem. Op het congres was het natuurlijke een volstrekt valse start, met alle gevolgen vandien.

Waarom het grote verlies?

Het verschil in beeld tussen wat we vóór de verkiezingen van '81 hebben uitgestraald. De wat nuchtere, idealistische mensen, die met een aantal ideeën een concept hadden om de zaken anders te laten verlopen. Dat beeld contrasteerde met het beeld van de kabinetsperiode waarin het leek alsof die dingen toch in het oude spoor bleven doorlopen. Het beeld dat we, toen we er zaten, gewoon alles maar bij het oude lieten.

De symbolen van Amelisweerd, Ameland, kern-afval.

Inderdaad. Stuk voor stuk zaken die best inhoudelijk te legitimeren waren, maar dat hadden we toch beter moeten oplossen. Het werkt niet goed om kwesties te bagatelliseren waarover iedereen zich in het verleden druk maakte. En terecht werkt dat niet.

Hoe ziet de D'66-kiezer er uit?

Er zit iets in... van mensen die het liberale in zich hebben. Het gaat niet om regels, om bureaucratie, het gaat om individuele mensen met afzonderlijke waarden, die ook zo benaderd willen worden, en het gaat om de gelijkheid en verbondenheid, een kritische onafhankelijke instelling. Wat hem/haar ook als kiezer zo wispelturig maakt. Hoewel, ik geloof dat ik hier meer het partijlid dan de kiezer omschrijf.

Wat denk je dat de issues zullen zijn in de komende jaren?

Ik denk dat de sociaal-economische problemen zeer op de voorgrond zullen staan. En dus te weinig aandacht voor immateriële zaken, hoe mensen in de samenleving functioneren. De accenten bij het streven naar een rechtvaardige samenleving worden teveel gelegd op de financiële kant van de zaak. De rest blijft in abstracte vorm voorwerp van discussie. De welzijnszorg die tot geweldige afhankelijkheden heeft geleid, daarin wordt toch helemaal niet vanuit de mensen zelf gedacht. Daarin zijn we doorgeschooten en wat nu gebeurt is dat er zónder die discussie grof wordt bezuinigd. Als dat al niet in de afgelopen tijd gebeurd is. Een partijgenoot zei laatst tegen me: 'Het grootste gevaar van de 'Reaganomics'¹ is dat het zo vreselijk overtuigend wordt. We hebben alles zo halfbakken aangepakt in de laatste jaren.' Dat zie je nu al, het doorschieten van bezuinigingsmaatregelen die op andere wijze zelfs nog wel goedkoper hadden gekund, maar daaraan gaat dan een te genuanceerde afweging vooraf, en dus kan het niet.

Heeft het zin gehad, D'66 in het kabinet?

Voor de partij niet, als je het ziet in termen van kamerzetels. Op mijn terrein geldt dat een jaar echt veel te kort is. Aan de andere kant heb ik toch het gevoel dat er goede dingen in gang zijn gezet. Gevangenisnota, Vreemdelingenbeleid, Raden van Kinderbescherming. Te weinig, maar zonder zin was het niet, en het was zeker heel boeiend.

1. 'Reaganomics' wordt als term gebruikt om het beleid van de Amerikaanse president Reagan (ten dele) te omschrijven. Grof samengevat staat het voor: kappen in de bureaucratie, snijden in de sociale zekerheid, ruimte aan het particuliere bedrijfsleven en krappe geldpolitiek.